

Erik Petersson

Koningen

EEN WERELDGESCHIEDENIS

vertaald door Marit Kramer en Lucy Pijttersen

ALFABET UITGEVERS

2021

© Erik Petersson och Bokförlaget Natur & Kultur, Stockholm
Oorspronkelijke titel *Kungar. En världshistoria*
Oorspronkelijke uitgeverij Natur & Kultur
© Nederlandse vertaling Marit Kramer, Lucy Pijttersen en Alfabet Uitgevers
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagbeeld GL Archive / Alamy Stock Photo
Auteursfoto Gabriella Eriksson
Typografie binnenwerk Crius Group

ISBN 978 90 213 4061 6
NUR 680

alfabetuitgevers.nl

Alfabet Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Proloog 7

Wat is een koning? 11

De deur naar de moderne wereld 37

De laatste koningshuizen 46

VERNIEUWING

De laatste keizerin van China 57

Het revolutiejaar 1848 76

LEGITIMITEIT

Aanval op de rede 95

Ceremoniële correctheid 112

Erfelijke monarchie 118

Een absolute monarch 122

Einde van de legitimiteit 133

Gevangene van het parlement 138

Een hogere orde 146

GEWELD

Oorlog van allen tegen allen 161

Scheuren in de muur 164

Een kijkje in een wereld vol mogelijkheden 171

Afdaling naar het onbekende 193

VERVAL

- Augustus wordt keizer 201
- Keizer Wu 214
- Waarom gaat een rijk ten onder? 220
- Moord als remedie tegen despotisme 228
- De te goede keizer 231
- Het Maurya-imperium 236
- De mythische koningen van Rome 241
- De dood van de tsaar 248

VERZET

- Een staatsinrichting zonder koning 253
- Stamhoofden, koningen en democratie 283
- De mythe over de natuurstaat 291

EEN LEVENDE GOD

- Oeroude symbolen 303
- New York, nieuwjaar 1914 319
- De koningen en de levensboom 323
- Het stalen tijdperk 330

- Epiloog en dankwoord 359
- Verantwoording 361
- Literatuurverwijzingen 381
- Register 392

Proloog

Ons verhaal over de geschiedenis van het koningschap begint op een moment waarop men in Amerika, Europa en Rusland nog niet wist waar de twintigste eeuw toe zou leiden. China en Japan bevonden zich halverwege traditie en vernieuwing. De alleenheerschappij bracht weliswaar risico's met zich mee, maar zorgde in elk geval voor stabiliteit, althans zo staat het geschreven in de mythe dat de geschiedenis onveranderlijk is.

Net als degenen die we op onze reis zullen ontmoeten, moeten we ons in het onbekende storten; zij keken naar de toekomst, wij naar het verleden.

We ontmoeten Nicolaas II, de laatste tsaar, die zijn gezin bij elkaar probeert te houden. We treffen de revolutionair Pavel Ivanovitsj Pestel en horen honderd jaar voor de val van het tsaristische rijk de kreten van de jonge soldaten op het plein in Sint-Petersburg. Het was de echo van een nieuwe tijd, een roep om een grondwet – zoals die van Amerika –, een schreeuw tégen de autocratie en vóór volksvertegenwoordiging.

In Peking ontmoeten we keizerin Cixi, die in de strijd tussen monarchie en parlementarisme als een ware meester in bedachtzame machtsuitoefening van kant wisselt. Zij weet zich te handhaven, in tegenstelling tot de machthebbers in Rusland en Centraal-Europa.

Een halve eeuw eerder mislukt de Franse julimonarchie van Lode-

wijk Filips, met de nederlaag voor het liberalisme en het parlement als gevolg. Vernieuwing stuit op stagnatie.

In Pruisen wordt de rede bedreigd door overheidscontrole op de universiteiten. In Groot-Brittannië verliest George III de helft van zijn imperium.

Humanistische progressie of lotsbestemming, verdeling van de macht of autocratie, oorkondes, grondwetten en handvesten. Hofhouding en ambtenarij berusten op onpersoonlijk ceremonieel. Uiteindelijk is macht verbonden met harmonie. Het menselijk vertrouwen op een hogere orde kan ons iets leren over de manier waarop wij macht als gerechtvaardigd opvatten. Misschien zien we dat nog het duidelijkst in Korea, waar de vorst zijn legitimiteit ontleent aan zijn hofhouding.

De wereld wankelt, er wordt nieuw materiaal uitgevonden. In de loop van duizenden jaren gebeurt dat maar zelden en we blijven er op onze reis ook maar twee keer bij stilstaan, als nieuw materiaal de wereld op zijn kop zet.

Onze wereld wordt mogelijk gemaakt door staal; het is een wereld waarin de lichamen van honderdduizenden jonge soldaten uiteengereten worden. Op dezelfde manier laat het buskruit van een jonge sultan stenen vestingmuren op hun grondvesten schudden.

In de donkere jaren van de geschiedenis zie je in het middeleeuwse Chinese manuscript *Roman van de drie koninkrijken* een vonk gloeien, als een opflakkerende herinnering aan verdwenen beschavingen, aan imperiums, een vonk die opgevangen wordt door de Ming-dynastie en door Dante, die een visioen krijgt van een toekomst waarin de aarde door een wereldregering wordt bestuurd.

Ook de donkerste tijden bewaren herinneringen aan goede keizers zoals Wu en Augustus, die met hun woorden weerstand bieden tegen barbaarse en onbeschaafde vorsten. De geschiedenis is wat we vertellen, zoals Chanakya, de Indiase filosoof en hofadviseur, gezegd zou hebben. Historici als Sima Qian en Livius hebben indrukwekkende verhalen geschreven die we nog steeds kennen. Maar ook op goede vorsten rustte een vloek.

Verzet tegen een vorst houdt niet alleen Pavel bezig. Het loopt als een rode draad door de Green Dragon Tavern in Boston, via Vol-

taire en Dante, om helemaal terug te gaan tot Pericles, Democritus, Antisthenes, Sofocles, Euripides en Herodotus.

En daar, ergens vlak voordat de grote generatie leefde, vinden we een samenleving waarin vragen over democratie, leiders, raadslieden en koningen dagelijkse kost vormden.

Ten slotte kijken we terug naar restanten van het oude Egypte. Daar vloeien archeologische vondsten, kunstvoorwerpen en tekstfragmenten uit het begin der tijden samen en geven aan wat het inhoudt om mens te zijn.

We maken kennis met de boom, de kroon, de staf, de appel en Narmer, degene die de levenskracht aan een beschaving doorgeeft in een cyclische orde.

Duizenden jaren oude symbolen vinden hun weg naar Manhattan. In het hart van 'The Empire State', zoals de bijnaam van de staat New York luidt, rijzen stalen bomen op met kronen van elektrisch licht. Als Nicolaas II met zijn mobilisatie begint, op de rand van onze tijd en de wereldorde die we als een gegeven aannemen, komen de draden van de geschiedenis weer samen in een ramp die hij zelf heeft veroorzaakt.

Nog steeds leven we in de naweeën van die ramp.

Wat is een koning?

‘Wat houdt het begrip “koning” nou eigenlijk in?’ vroeg de journalist aan de telefoon.

Ik was door kranten geïnterviewd over mijn boeken, had bijdrages geleverd aan podcasts en nu werd ik weer geïnterviewd. We waren bij het onderwerp beland waarom monarchieën in onze tijd eigenlijk nog bestaan, want als je daarover nadenkt, is dat best raar.

Voor mijn werk heb ik een aantal biografieën geschreven die vaak over leden van koninklijke huizen gaan. Mijn blik daarbij was beperkt en ik had me laten meeslepen door de koninklijke symboliek.

Vroeger hadden koningen veel meer betekenis dan tegenwoordig. Nu zijn ze vooral ingedut en dienen ze hooguit als voorbeeld voor inflexibele instituten als koningshuizen en andere vormen van staatsmacht.

Onze beeldvorming over koningshuizen moet worden aangepast, en voor een groot deel is dat ook gebeurd door andere ideeën en fenomenen in de samenleving. Als mijn Chinese, Amerikaanse of Finse vrienden beweren dat de monarchie een overblijfsel is uit de Middeleeuwen, hebben ze gelijk. Maar de symboliek die het koningshuis met zich meedraagt, kan niet zomaar worden uitgevlakt.

De vraag naar de betekenis van het koningschap bleek niet zo eenvoudig. Tot op heden heb ik het niet aangedurfd om de biogra-

fiën die ik heb geschreven vanuit een breder perspectief te bekijken. Daar heb ik mijn redenen voor.

In de sciencefictionboeken van Isaac Asimov bedenkt een uitermate slimme wiskundige een model dat de grote lijnen van de geschiedenis kan voorspellen, bijna zoals vergelijkingen van gasatomen kunnen worden gemaakt, die vervolgens iets zeggen over de gedragingen van het gas.

In een andere wereld dan die van de sciencefiction moeten we accepteren dat we veel dingen nooit zullen begrijpen en al helemaal niet in vergelijkingen kunnen uitdrukken. We kunnen geen formules bedenken voor het menselijke hart en de menselijke ziel waarmee we vervolgens een integraal voor alle levende wezens kunnen opstellen. Het is onmogelijk om een concept te bedenken dat op eenvoudige wijze een samenvatting kan geven van de geschiedenis of over koningen, alsof het om gasatomen gaat. In de echte wereld waarin wij leven, lijkt niemand zo slim te zijn als Asimov en kan niemand voorspellen hoe de geschiedenis zich zal ontwikkelen.

Het is onhaalbaar een model te vinden dat we als een kristallen bol kunnen gebruiken om in de toekomst te kijken.

Ik keek vanuit mijn hotelraam in Parijs op de Rue de Condé. De schemering viel in op deze late, regenachtige novembermiddag. Vanuit mijn hotelkamer leek het alsof de wereld van al zijn energie was ontdaan. In *Le Figaro* stond een artikel over de middenklasse die zich onderdrukt voelde. De schaduwen leken krachten te bezitten die een deken van populisme en nationalisme over de wereld wilden leggen.

Voor het hotelraam stond een eenzame boom die zijn kale takken naar de Parijse hemel had gericht.

Hoe belangrijk zijn koningen eigenlijk voor het begrijpen van onze geschiedenis? Hangt onze geschiedenis niet eerder af van individuele besluiten, gewone mensen, onbeduidende gebeurtenissen en concrete feiten die nooit in de bronnen worden vermeld en daarom niet door historici in kaart kunnen worden gebracht?

Ik heb boeken geschreven over koningen die lang geleden leefden,

vaak in de zestiende en zeventiende eeuw, en dat is dus voor ons bijna vier tot vijf eeuwen geleden. Dynastieën zijn uitgeschakeld en verdwenen en spelen in de internationale verhoudingen eerder een anekdotische dan een diplomatieke rol.

Je staat er misschien niet bij stil hoe internationaal vertakt de koningshuizen nog steeds zijn. De Europese vorsten zijn allemaal aan elkaar verwant: koningin Margaretha II van Denemarken is via haar vaderskant familie van koning Harald V van Noorwegen, van koning Constantijn II van Griekenland, van koningin Sofia van Spanje en van de erfgenaam van de Britse troon, prins Charles.

Maar er zijn meer dingen in de vergetelheid geraakt. De hoop die werd gewekt met de invoering van het stemrecht en het parlement toen de vorstenhuizen minder belangrijk werden, lijkt soms met het regenwater via de straatstenen te zijn weggespoeld, omdat we er niet langer meer voor hoeven te vechten.

Begrijp me goed, ik vind ook dat alle machthebbers respect moeten hebben voor de personen die ze vertegenwoordigen. Een parlementaire democratie is, zoals dat zo mooi wordt verwoord, de minst slechte manier om dat voor elkaar te krijgen.

Beweren dat er niets aan de hand is, is ook geen optie. Het lijkt alsof onze maatschappij een probleem heeft met het vinden van een aanvaardbaar middelpunt waar alles omheen gegroepeerd moet worden.

Een machtsstructuur moet een verleden creëren om zich te kunnen rechtvaardigen en het feit dat er andere structuren mogelijk waren geweest, raakt dan al snel op de achtergrond. De bepaling hoe er met instellingen, grenzen en landen wordt omgegaan, is aan verandering onderhevig.

Ook al kennen we de feiten, soms is het moeilijk om te beseffen hoe chaotisch en onvoorspelbaar de samenleving is. Vandaag de dag kunnen we ons moeilijk voorstellen dat er in Noord-Europa ooit sprake was van de katholieke Middeleeuwen, een tijd waarbij het zuiden en het noorden door een eenheid verbonden waren. De huidige inwoners van Shanghai staan er niet bij stil dat er op het Chinese vasteland ooit een westerse parlementaire republiek was gevestigd waar een christelijke burgeroorlog heerste. We zijn ook bijna

vergeten dat Ierland niet zo lang geleden nog bij Groot-Brittannië hoorde. En de voormalige Duitse deling is voor Duitsers die in de eenentwintigste eeuw zijn geboren moeilijk te bevatten.

De wereld waarin wij leven en die wij als vanzelfsprekend beschouwen kan verdwijnen, en onze waarden kunnen worden opgevat als een intermezzo dat in de toekomst moeilijk te begrijpen is.

Zoals Étienne de La Boétie in de zestiende eeuw al schreef, drinken wij uit de kelk van traditie en wennen we aan de bittere smaak daarvan, dat wil zeggen dat we ons vrijwillig onderwerpen aan de heersende orde.

Op mijn hotelbed lag een boek van Henry Kissinger, *World Order*. Voor Kissinger was het duidelijk dat de wereldorde iets is wat wordt gevormd en verandert, iets wat maakbaar is.

Op de hele wereld zijn er slechts achttien landen, te weten Mauritius, Canada, Groot-Brittannië, Ierland, Australië, Nieuw-Zeeland, Malta, Zwitserland, Duitsland, Oostenrijk, Nederland, Luxemburg, Spanje, Uruguay, Costa Rica, Denemarken, Noorwegen en Zweden, die een groep vormen die de krant *The Economist* in zijn democratie-index bestempelt als een volwaardige democratie. De Verenigde Staten en een aantal andere landen vinden de lijst waarschijnlijk vooral een uiting van hooghartigheid, en wellicht zijn er ook die vinden dat *The Economist* het belang van bepaalde factoren in de index overdrijft. Maar meer dan de helft van deze achttien landen heeft een parlementaire monarchie als staatsvorm. Is de parlementaire monarchie in de evolutie van wat we nu een volwaardige democratie noemen, misschien te vergelijken met een rudimentair orgaan waarvan de functie overbodig is geworden? Of is de monarchie als staatsvorm een soort blindedarm waarvan we, zonder dat we dat beseffen, de functie binnen het democratische immuunsysteem nog niet kennen? Of is het juist het andere uiterste: een zaadje dat overwintert en ontkiemt tot er een donkerder en autocratischer tijd aanbreekt en is de huidige parlementaire democratie over een paar duizend jaar gezien slechts een intermezzo geweest waarbij koningshuizen en andere onderdelen in de samenleving zich konden nestelen totdat de muren van de democratische instellingen afbrokkelden en instortten?

De journalist wachtte op een antwoord, terwijl buiten op straat vrouwen en mannen in lange jassen onder hun paraplu's voorbij-snelde. Een vrouw met spierwit haar en ingetogen kleding nam plaats op de achterbank van een Mercedes.

'De meeste mensen weten niet eens wat een koning is,' antwoordde ik.

In mijn zoektocht naar de traditie ga ik terug tot de zeventiende eeuw en de periodes daarvoor. Ik ben van plan een koning gewoon een koning te noemen, of het nou om een man of een vrouw gaat. De benamingen die onderscheid maakten tussen mannelijke en vrouwelijke koninklijke hoogheden werden lang geleden bedacht en gebruikt om vrouwelijke vorsten te vernederen. Koningin Elizabeth I van Engeland had er geen moeite mee om degene die haar minder dan een koning vond een kopje kleiner maken. Volgens het beroemde citaat had ze daar de maag en het hart voor.

Uiteraard bestonden er zeer capabele vrouwelijke vorsten met een vooruitziende blik.

Toen in moderne tijden duizend jaar oude grafheuvels in Scandinavië werden geopend, werd op een vrouwonvriendelijke manier gesproken over 'oud-Noorse koningen' en gerefereerd aan mannen. Maar degenen die in de grootste graven hun laatste rustplaats hadden gevonden, waren meestal vrouwen. Het besef hoe belangrijk het is om vrouwelijke koningen en aanvoerders te hebben, is in een tijd dat er nog geen schriftelijke bronnen bestonden misschien wel verdwenen.

Pellen we de geschiedenis laag voor laag af, dan zien we dat het voor moderne koningshuizen van belang is dat we een vaststaand, beperkt of bij voorkeur ongevaarlijk beeld hebben van een koning. Onze verwachtingen van de rol van de koning in een parlementaire democratie zijn gevormd tijdens de vorige, of de laatste, grote constitutionele revolutie die zich in aanloop naar de Eerste Wereldoorlog aan het begin van de twintigste eeuw afspeelde.

Ons huidige beeld van een koningshuis berust op een aantal impliciete fundamenten. De eerste pijler bestaat in de koninklijke titel

die wordt overgeërfd in een dynastie of een koningshuis. De tweede pijler wordt gevormd door de koningen die niet zo lang geleden alleenheersers waren tot de periode aanbraak van een bureaucratisch staatsapparaat met rechtstreekse verkiezingen. En de derde pijler bestaat in het feit dat een stam, een volk of een clan lang geleden een aanvoerder nodig had.

Aan deze drie zuilen denken we vaak als we het over koningen hebben. Samen vormen ze een solide muur waar een waarheid achter verborgen ligt die uit een ver verleden stamt.

Tsaar Nicolaas II had de gewoonte om elke avond om elf uur op zijn werkkamer in zijn dagboek te schrijven. Je ziet het voor je hoe hij in het Alexanderpaleis aan zijn bureau zit in de werkkamer die in opdracht van zijn vrouw volgens de laatste art-nouveaustijl was ingericht. Er bestaan nog foto's uit die tijd waar het bureau van de tsaar op staat. Waarschijnlijk sliepen zijn kinderen op de bovenste verdieping van de omgebouwde balzaal die in twee verdiepingen was gesplitst. Dat waren de laatste jaren van de familie Romanov in hun verblijf. Het is denkbaar dat Nicolaas het geluid van kindervoetjes hoorde die boven hem rondrenden.

Het dagboek geeft ons een inkijkje in het dagelijks leven van tsaar Nicolaas, wat hij deed en welke zorgen hij kende. Hij schreef over zijn kinderen, hoe het met ze ging en wat ze deden. Hij noteerde wie ze hadden ontmoet, wat voor weer het was en wat hij zelf had ondernomen. Hij hield van lichaamsbeweging. De pagina's staan vol met alledaagse gebeurtenissen. Voor hem was het schrijven een routine die hij zijn hele volwassen leven in stand hield.

Nicolaas had een wat gecompliceerde relatie met zijn vrouw, maar niet alleen met haar. Toen hij op jonge leeftijd een keer een militaire oefening wilde overslaan en werd gesnapt terwijl hij op zijn kamer lag te luieren, schreef hij dat de tsaar hem had ontdekt. Nicolaas noemde hem niet zijn vader, maar tsaar.

Mijn indruk is dat Nicolaas een man was die graag aardig gevonden wilde worden en dat hij van zijn moeder en zijn kinderen hield. Op het moment dat de politieke situatie steeds verder escaleerde, had hij het contact met zijn moeder Maria Fjodorovna weer hersteld. Ze

werd geboren als prinses Dagmar en was vanuit Denemarken naar Rusland verhuisd. De tsarina had ervoor gezorgd dat Nicolaas zijn moeder niet zo vaak zag, maar de laatste jaren van zijn leven leek Nicolaas de mening van zijn vrouw aan zijn laars te lappen.

Hij beschrijft hoe hij een keer samen met zijn moeder onderweg was naar het station van Sint-Petersburg. Ik stel mij zo voor dat de zorgen over de politiek die op zijn schouders rustten, even als sneeuw voor de zon verdwenen terwijl hij op de achterbank van zijn geliefde Rolls-Royce Silver Ghost zat. In de winter van 1913 reden ze over de besneeuwde rechte wegen door de wijken en langs de kanalen van Sint-Petersburg. De kerktoren van de Petrus-en-Pauluskerk aan de andere kant van de bevroren Neva blonk hun tegemoet.

Maar Nicolaas was, of hij het nu wilde weten of niet, niet zomaar iemand. Hij had een van de uitzonderlijkste posities ter wereld in de geschiedenis geërfd: de absolute macht over een groot rijk waarbij zijn geweten als de enige beperking gold.

Ik stel mij voor hoe de tsaar zijn moeder hielp om uit te stappen op de kinderkopjes aan de Nevski Prospekt. De sneeuw glinsterde op het dak van het station en kou van de winterse avond beet in hun wangen.

Moeder en zoon, zij aan zij, herenigd aan het einde van hun levens.

2000 kilometer verderop, bijna honderd jaar eerder.

Pavel Ivanovitsj Pestel stond alleen in het donker op zijn post. Hij was zesentwintig jaar.

Het licht van de Melkweg weerkaatste in de dunne ijskristallen van de bovenste sneeuwlaag. De velden waren bedekt met een dikke laag sneeuw waarbij de horizon bevroren leek en een zwart bos de overgang naar een donkere nacht aankondigde. Niemand had deze plaats nog een naam gegeven.

Waar dacht Pavel aan toen hij tijdens zijn nachtdienst de uren langzaam weg zag tikken? Dacht hij aan zijn bleke vriend de dood die hem uit deze situatie kon bevrijden? Had hij het gevoel dat de winter in de kille vreedestijd het leven uit hem zoog op deze geestdodende post zoals dat bij veel andere mensen het geval was? Zijn medailles boden vast geen troost tegen de zinloosheid.